

Професійна армія в Україні: питання політичної волі чи політики?

Коли після шести років війни з РФ у пропрезидентській політсилі заговорили про необхідність скорочення українського війська, певна частина експертного середовища не приховувала радісного здивування: невже справді будуватимемо армію новітнього типу? «Стаття для оборони захищена, але завжди немає достатньо коштів, щоб переозброювати армію, купувати нові речі, нове озброєння, нові технології, займатися вивченням. Якщо ми будемо зменшувати бюджет проїдання і трохи збільшувати бюджет на розвиток і інновації, то здатність нашої армії буде рости», – заявив голова фракції «Слуги Народу» Давид Арахамія. Однак одразу запропонував: для скорочення чисельності української армії владі варто почати обговорення цієї ініціативи і провести розрахунки.

Відверто кажучи, це питання в Україні виникає циклічно, суто в політичній площині, інколи – напередодні виборів. І потім так само зникає. Так було останні 20 років. Однак Арахамія певною мірою може вважатися людиною з оборонно-промислового середовища, що кілька років присвятила себе просуванню безпілотної авіаційної техніки. Тож і спостереження за успішним використанням турецьких ударних дронів у Сирії та Нагірному Карабасі, напевно, відіграло не останню роль у народженні гучної заяви.

До того ж у затвердженій у вересні 2020 року новітній Стратегії національної безпеки України окремо наголошено, що сучасні темпи переозброєння сил оборони на новітні/модернізовані зразки не забезпечують потреби в заміні основних видів ОВТ радянського виробництва, які в найближчій перспективі вичерпають свій ресурс. А дефіцит ресурсів ускладнює виділення коштів для забезпечення виробництва та закупівлі необхідних обсягів сучасних зразків озброєнь. У зв'язку із цим мають бути внесені зміни до Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки до 2024 року та основних напрямів розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий період.

Тобто якщо не відбудеться фантастичне диво, без змін самої армії її не переозброїти і не зробити силою реального стримування ворожої Росії.

Спробуємо зіставити українські можливості з реаліями.

Чому Україні потрібне професійне військо?

Згідно з паспортом бюджетної програми, у 2020 році чисельність ЗСУ складала майже 247 тисяч осіб. З них близько 193 тисячі – військовослужбовці, 52 тисячі – цивільні працівники. При цьому близько 40 тисяч військовослужбовців беруть участь в операції Об'єднаних сил.

Незважаючи на припущення головнокомандувача Збройних сил Руслана Хомчака про ймовірність скасування призову на строкову військову службу, він – призов – живе й надалі.

Головним аргументом збереження змішаної системи комплектування ЗСУ для військового керівництва завжди було забезпечення формування резерву на випадок розгортання Росією масштабної війни проти України. Тому видана у січні 2020 року Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку Збройних сил України на найближчі 10 років навіть не згадувала можливості створення в Україні професійної армії, обмежившись завданням забезпечити «високий рівень професійної підготовки особового складу». Тобто Генштаб ЗСУ нинішнього складу не вбачає можливим запровадження програми створення професійного війська до 2030 року.

Водночас за оцінками ЦДАКР, військово-політичне керівництво України до початку 2020 року неналежно ставилося до формування дієвої системи територіальної оборони, в тому числі і як до можливості поповнення мобілізаційного ресурсу й утворення асиметричної системи протидії противнику. Унаслідок чого чисельність ЗСУ зросла до рівня, коли на утримання особового складу

щорічно витрачається понад 70% оборонних асигнувань. Це, звісно, унеможлиблює переозброєння не тільки сьогодні, але й завтра: пропонувані 22 млрд (770 млн дол.) об'єктивно не можуть забезпечити закупівлю нових озброєнь. Для прикладу, сусідня Польща, яка має вдвічі меншу армію (123 тис. військовослужбовців), витрачає щорічно на зброю від 3 до 4 млрд дол.

Важливо згадати, що ЗСУ залишаються переважно робітничо-селянською немотивованою армією, куди, крім переконаних патріотів, ідуть переважно молоді люди з так званих депресивних регіонів, де є проблеми з роботою. Але й вони, розібравшись, часто тікають. Отже, бракує і контрактників, і молодших офіцерів – перший і найвагоміший показник падіння престижу служби в армії. Але головне: відтік контрактників не дасть змоги наблизитися до професійної армії – такої, де понад 50% служать три роки й більше. За фактом ресурси витрачаються на навчання нових контрактників і призовників, а ті, що вже витрачено - змарновано.

У військовослужбовців немає стимулу служити в армії, а особовий склад більшості військових частин після повернення із зони Операції Об'єднаних сил змінюється на дві третини, зазначив у грудні 2019 року експертний заступник начальника Генштабу генерал-полковник Ігор Колесник. До цього варто додати, що непрофесійний контингент швидко виводить із ладу не тільки нову складну техніку, а й відремонтовану радянську.

Та й це ще не все. Не тільки низьке грошове утримання жене з армії. Чинна система комплектування, майже відсутність «мотиваційного пакету» для військовослужбовців не надає можливості будувати кар'єру. Нині немає прямого зв'язку між рішенням юнака служити за контрактом і набуттям підвищених можливостей для організації майбутнього життя – після армії. При цьому в ЗСУ зафіксовано серйозний рівень небойових втрат, в армії розвиваються такі негативні тенденції, як уживання алкоголю, самогубства і дідівщина. Лише в січні 2018 року у ЗСУ з небойових причин загинули 22 військовослужбовці; з них 11, а це половина (!), вчинили суїцид. За даними колишнього головного військового прокурора України Анатолія Матіоса, станом на січень 2020 року небойові втрати всіх силових структур на Донбасі за 5 років перевищували бойові, 3379 проти 3031. Останній випадок дідівщини - на початку жовтня цього року, коли солдат помер від побиття старшим товаришем по службі.

Призов до армії (у сили оборони) став лобовим місцем соціальної нерівності. Заможні родини відкупають дітей від призову. А на цьому тлі до армії потрапляють невмотивовані, а інколи й хворі люди. Відсутність глибокої модернізації війська вже спричинила різне зниження рівня патріотизму. Зокрема, від призову на строкову військову службу 2019 року ухилилися 245 тисяч осіб. У Києві було 65 тисяч повісток, а призвали менш ніж тисячу. Це – ознака майже катастрофічної ситуації з розвитком армії, яка свідчить про безпрецедентне падіння авторитету служби.

До цього не зайве додати, що Україна залишається державою з достатньо розрізненим суспільством. Політичні погляди українців настільки різняться, що було б легковажно комплектувати ЗСУ особовим складом, частина якого має проросійські погляди.

До речі, в гігантській Росії з майже мільйонною армією днями спалахнув скандал – через намір міністерства фінансів РФ скоротити ЗС на 10%. Їхнє Міноборони відстоює свої 100 тисяч солдатів. Це показовий приклад, бо РФ має майже такі самі хвороби війська.

Кардинальні зміни можливі

Аналітичні розробки ЦДАКР свідчать: за умов стрімкого переозброєння на сучасні системи цілком реально трансформувати нинішні ЗСУ в 170-180-тисячну професійну армію (тобто лише на 13–23 тис. менше за ЗСУ нинішнього складу). Версія, що була опрацьована групою експертів за ініціативою ЦДАКР ще наприкінці 2018 року, пропонує низку трансформацій у рамках п'ятирічної

програми. Вони спрямовані на досягнення істотних змін у «циклі життєдіяльності» солдата, сержанта й офіцера – від мотивації та підготовки до виходу на пенсію. Першим етапом має стати розробка нормативно-правової бази з внесенням правок до низки законодавчих актів і прийняття рішень РНБОУ Державної цільової програми переходу ЗСУ та інших військових формувань на професійний принцип комплектування. Рішення має бути введене в дію указом глави держави, а контроль покладено на ту ж таки РНБОУ, з передбаченим залученням до оцінки недержавних організацій та експертів.

Насамперед трансформації мають стосуватися системи кадрового забезпечення та впровадження нових принципів – конкурсів і рейтингів. З цією метою Кабінет Міністрів має затвердити нову форму контрактів кількох типів:

- для контрактників перших трьох років служби;
- для контрактників із досвідом служби понад три роки;
- для резервістів першої черги (останні проходять перепідготовку в конкретних підрозділах і частинах);
- для офіцерів.

Крім того, проблема мобілізаційного ресурсу вирішується за рахунок розгортання силами місцевих адміністрацій підрозділів Військ територіальної оборони (та прийняттям таки давно обіцяного закону), в яких передбачено опанування індивідуальних навичок солдата (організація життя у військовому таборі, володіння індивідуальною зброєю, засвоєння тактики дій бійця у складі підрозділів «взвод-рота»). ВТрО – потенційний кадровий резерв ЗСУ, цілком логічний прихід бійця ВТрО у ЗСУ як контрактника. При цьому істотно модернізується система військоматів.

Серед запропонованих заходів відзначу лише деякі.

Передбачається оптимізація структур ЗСУ, які не причетні безпосередньо до формування і підтримки бойового потенціалу ЗСУ: частково систем освіти, медицини, тилу, ремонтної мережі та інфраструктури. Усі заходи скеровані на позбавлення армії невластивих функцій – усього того, що не стосується прямої підготовки до війни.

Експертами визнано малоефективною систему підготовки у військових інститутах, які порадянському продовжують давати близьку до нульової цивільну освіту й відтягувати державний ресурс. В основі оптимізації має бути формування мережі навчальних центрів для всіх категорій – від солдата і сержанта до генерала. А також системи курсів підвищення кваліфікації різних рівнів при єдиній Академії ЗСУ і єдиному Національному університеті оборони (обидві структури повинні мати у своєму складі філії та навчальні центри).

Військове відомство має припинити займатися забезпеченням житлом військовослужбовців – у цій частині система загрузла в корупції й не має жодних шансів забезпечити військових житлом.

Усе, що має вибірковий характер, в армії має бути ліквідоване, оскільки є формою прихованої або явної корупції. Усі в ладу мають бути рівними, а в отриманні пільг або «мотиваційних бонусів» відмінності формуються тільки від трьох позицій: вислуги років, посади та звання.

Багато заходів стосуються частини небойових військових частин ЗСУ, структур забезпечення, і особливо підприємств. Останні, навіть якщо їхнє призначення – специфічні функції, наприклад ремонт озброєнь і військової техніки, мають перебувати за межами ЗСУ.

Очікувана чисельність ЗСУ на кінець п'ятого року реформування може становити 208 тис. чоловік (із яких 180 тис. військовослужбовців професійних ЗСУ і 28 тис. працівників ЗСУ у статусі держслужбовців). З передбаченою можливістю скорочення ЗСУ надалі, за рахунок якісного

переозброєння та в разі припинення (заморожування) Росією війни, впродовж наступних 3-4 років - до 196 тис. чоловік (172 і 24 тис. відповідно).

Україна не має надлишкових ресурсів, вона мусить використовувати додаткові стимули, які мотивують укласти або продовжити контракт. У тому числі це право отримати безплатну освіту самим військовослужбовцем або членами його родини після п'ятирічної вислуги за контрактом (включно з військовою кафедрою, що переводить його в категорію офіцерів), а також можливість одержання сертифіката на житло.

Природно, реалізація такої Програми потребує істотного збільшення фінансування ЗСУ. Загальна прогнозна сума середніх щорічних витрат становитиме до 5,7 млрд дол.

Тільки так можна створити ЗС, які примусять недругів України забути про геополітичну ревізію.

Нотатки на полях

Не можна, втім, виключити, що заява пана Арахамії має політичний, суто прикладний характер. Спрямований, наприклад, на збільшення закупівель новітніх озброєнь і примушення головнокомандувача й Генштабу до більш активних перетворень в армії. Справді, не таємниця, що зростає незадоволення консервативним генералом Хомчаком у різних кабінетах влади. Можливо, «стійкість» глави держави і створює для генерала «останній бастион», тому що важко не погодитися із твердженням фахівців у галузі безпеки: якщо за 1,5 року нічого не зроблено в галузі трансформації ЗС, вже нічого й не буде зроблено. Цей вислів стосується переважно створення умов для переозброєння армії. А поки що Генштаб будь-які ініціативи, окрім для всіх зрозумілої бронетехніки, намагається ігнорувати. Це стосувалося багатьох сегментів переозброєння: від ударних безпілотних систем різного базування до автоматизації та засобів зв'язку, техніки радіоелектронної боротьби, радіоелектронної розвідки й іншого, включаючи й ракети та розробки вітчизняного ЗРК.

Можливо, це збіг обставин, але через п'ять днів після висловлення нардепа Міністерство оборони України оголосило плани до кінця 2020 року закупити новітні ракетні комплекси «Нептун». Важливий момент із заяви пресслужби відомства: для купівлі ракетних комплексів буде здійснено перерозподіл коштів у рамках державного оборонного замовлення. Та примітка від автора: керівництво військового відомства ще під час прийняття «Нептуна» на озброєння в серпні цього року висловлювало бажання закупити ракети, однак без згоди головнокомандувача і Генштабу це було б неможливо. Адже Міноборони забезпечує потреби армії, які визначають Генштаб і головний військовий держави.

Хоча ідею Давида Арахамії – почати обговорення ініціативи скорочення армії і проведення розрахунків створення професійних Збройних сил – я не відкидав би.

Автор: Валентин Бадрак, член Правління Українського інституту безпекових досліджень, директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння.